

ทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง
ชุมชนรางหวาย และหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

Community Capital and Participation Process for Self-Reliance Community: A Comparative Study
between Rangwai and Nongsarai Community Phanom Thuan District, Kanchanaburi Province

ฟ้าลั่น กระสังข์¹

10.14456/jrgbsrangsit.2019.21

บทคัดย่อ

การศึกษาทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง มีวัตถุประสงค์การวิจัย 4 ประการ ได้แก่ (1) เพื่อศึกษามิติและองค์ประกอบของทุนชุมชนในชุมชนรางหวายและหนองสาหร่าย (2) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนรางหวายและหนองสาหร่าย (3) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้การพึ่งตนเองของสองชุมชนในพื้นที่อำเภอพนมทวน มีความแตกต่างกัน และ (4) เพื่อเสนอแนวทางการจัดการทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชุมชนรางหวายและหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

ผลการวิจัยพบว่า ทั้งสองชุมชนมีทุนชุมชนครบทุกด้าน ทั้งทุนการเงิน ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนธรรมชาติ ที่ได้ว่ามีศักยภาพ แต่มีความโดดเด่นในด้านที่แตกต่างกัน และประเด็นที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดได้แก่ การออม/การมีหนี้/การกู้ยืม และผลผลิตในชุมชน ในด้านทุนการเงิน คุณลักษณะของผู้นำ ในด้านทุนมนุษย์ กลุ่มและองค์กรในชุมชน ในด้านทุนทางสังคม เมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์พบว่าลักษณะของผู้นำ (ทุนชุมชน) ย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรในชุมชน (กระบวนการ มีส่วนร่วม) เพื่อจัดการกับผลผลิตในชุมชนให้ชาวบ้านมีรายได้ที่ดีขึ้น นำไปสู่การปลดหนี้ ลดภาระกู้ยืม และเกิดการออมมากขึ้น (การพึ่งตนเองได้ด้านเศรษฐกิจ) โดยสิ่งที่เป็นตัวประสานให้ทุนชุมชนทุกองค์ประกอบได้แสดงศักยภาพออกมาสู่การเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ก็คือกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งปัจจัยความสำเร็จของชุมชนหนองสาหร่ายในการพึ่งตนเองที่ทำให้แตกต่างจากชุมชนรางหวายคือ ผู้นำมีวิสัยทัศน์ในการทำงานเพื่อให้เกิดการพัฒนาขึ้นอย่างแท้จริง ประกอบกับการมีสมาชิกกลุ่มที่ดี จนนำไปสู่การจัดตั้งสภาผู้นำชุมชน และมีแนวคิดการใช้ทุนความดีในการขับเคลื่อนงานของชุมชนด้วย ในทางกลับกัน เมื่อวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ในการรวมตัวกันของชุมชนรางหวาย พบว่าทุนมนุษย์มีส่วนสำคัญมากที่สุดปัจจัยหนึ่ง ทั้งภาวะที่ผู้นำดำเนินชีวิตแบบปกติไปเรื่อยๆ ในแต่ละวัน ทำงานเท่าที่ได้รับมอบหมายตามหน้าที่ โดยไม่คิดโครงการอื่นใดเพื่อพัฒนาชุมชน รวมถึงสมาชิกในชุมชนที่มีความคิดว่า “ว่าไงว่าตามกัน” ไม่คิดที่จะรวมกลุ่มกัน แม้รวมกลุ่มกันแล้วก็ไม่สามารถประคับประคองให้สำเร็จ

คำสำคัญ: ทุนชุมชน, กระบวนการมีส่วนร่วม, ชุมชนพึ่งตนเอง

¹ นักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

Abstract

The objective of this qualitative research is to 1) study about the dimensions and components of the community capitals in the self-reliance communities of Rangwai and Nongsarai, Phanom Thuan District, Kanchanaburi Province, 2) investigate the relationship between the community capital and the participation process, 3) discover factors leading to different aspects of self-reliance between Rangwai and Nongsarai, and 4) propose approaches for capital management and community participation to become self-reliant communities.

The results revealed that the communities had all community capitals including financial capital, human capital, social capital, and natural capital. However, some differences in each community capital were found as follows: making savings, debt, loan, and community products (financial capital), leaders' characteristics (human capital), and groups and organizations in communities (social capital). With the correlative analysis, it was found that leaders' characteristics affected the establishment of groups and organizations in the communities (participation process) for community product management which could bring higher income to the communities. People in the communities would have less debt burden and could finally free themselves from debt, having more savings (economic self-reliance). Leaders could act as coordinators who could integrate all capitals to help their communities become self-reliant through their participation process. The factors leading to the successful implementation of self-reliance of Nongsarai Community different from Rangwai Community were their leaders with wide vision who contributed to the successful development of the community as well as good members in the communities. These people became the community leadership council who would work for their community on the basis of righteousness and morality. In the opposite, it was found that members of Rangwai Community failed to gather with each other due to their lack of human capital. Their leaders hardly dedicated themselves to their work, completing only the tasks they were assigned, and never initiated any projects which could contribute to the development of their community. In addition, their community members lacked unity, always acting as followers rather than leaders. Though united, they always experienced difficulty.

Key words: Community capital, Participation process, Self-reliance community

1. บทนำ

ประเทศไทยในขณะนี้มียานวิชาการใหม่ๆ ที่กล่าวถึงความสำคัญของพลเมืองหรือการสร้างความเป็นพลเมือง โดยรัฐประศาสนศาสตร์แนวใหม่ที่เรียกว่ารัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง นั้น มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเราอยู่ในระบอบประชาธิปไตย ยิ่งทุกวันนี้ประชาชนมีความตื่นตัว มีการศึกษา มีความเข้าใจ มีความพร้อมที่จะร่วมดูแล ร่วมพัฒนา และร่วมบริหาร กิจการของชาติ-ท้องถิ่น-ชุมชนมากขึ้น ก็จำเป็นต้องปรับกระบวนการทศวรรษรัฐประศาสนศาสตร์เสียใหม่ ให้เห็นประชาชนเป็นกำลังของบ้านเมือง เป็นผู้ร่วมคิดกับรัฐ เป็นผู้พึ่งตนเองหรือพึ่งกันเองได้มากขึ้น (อนก เหล่าธรรมทัศน์, 2557)

จากทฤษฎีองค์การในทางรัฐประศาสนศาสตร์ “ชุมชน” ก็จัดเป็นองค์การๆ หนึ่ง เนื่องจากการรวมตัวของคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีจุดมุ่งหมายร่วมกันในการทำกิจกรรมหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอาศัยกระบวนการจัดโครงสร้างของกิจกรรมหรืองานนั้นออกเป็นประเภทต่างๆ เพื่อแบ่งงานให้สมาชิกในองค์การดำเนินการปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมาย (พะยอม วงศ์สารศรี, 2534) นักวิชาการหลายท่านได้นำเอาแนวคิดของทฤษฎีระบบมาอธิบายองค์การ โดยถือว่าองค์การคือระบบๆ หนึ่งหรือเป็นกลุ่มของระบบย่อยซึ่งประกอบไปด้วยองค์ประกอบต่างๆ ที่มีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด และแยกตัวออกมาต่างหากจากสภาพแวดล้อมขององค์การอย่างเด็ดขาด ซึ่งลักษณะโดยทั่วไปของระบบ จะประกอบไปด้วยส่วนประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือปัจจัยนำเข้า (Inputs) ปัจจัยนำออก (Outputs) และกระบวนการแปรสภาพ (Transformation Process) ตลอดจนผลสะท้อนกลับ (Feedback) ภายใต้สภาพแวดล้อมหนึ่งๆ (Environment) สำหรับงานพัฒนาชุมชนนั้น ปัจจัยนำเข้าที่สำคัญคือ ทุนชุมชน ตามแนวคิดของ สุมาลี สันติพลวุฒิ และคนอื่นๆ (2550) ประกอบด้วย ทุนการเงิน/ทุนที่สร้างขึ้น ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนธรรมชาติ ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละชุมชน โดยใช้การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการแปรสภาพ และตัวชี้วัดปัจจัยนำออกที่เป็นรูปธรรมก็คือการพึ่งตนเองได้

แนวคิดทฤษฎีการพึ่งตนเอง (A Theory of Self-Reliance) เป็นแนวคิดในการพัฒนาชุมชนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อปลดปล่อยพันธนาการต่างๆ ที่คน กลุ่มคน หรือชุมชนยึดติดอยู่ (โกวิท พวงงาม, 2553) โดยสัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง (Self-Reliance) หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างมั่นคงสมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้มีทั้งระดับปัจเจกชนและระดับชุมชน คำว่า “การพึ่งตนเองระดับชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่มีการกระทำร่วมกันอยู่เสมอ ตามกฎระเบียบของสังคมเพื่อบรรลุเป้าหมายของแต่ละคนหรือเพื่อเป้าหมายร่วมกัน การที่ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเองได้นั้น จะต้องพึ่งตนเองให้ได้ 5 ประการ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นเป้าหมายในการพัฒนาแบบพึ่งตนเองอย่างหนึ่ง ได้แก่ ด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจ และสังคม (Technology, Economic, Resource, Mental, Social - TERMS) (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2531) โดยกระบวนการมีส่วนร่วม นับเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาในทุกระดับ เป็นกลไกสำคัญในการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่นเพื่อนำไปสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนร่วมคิด วิเคราะห์ ตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตามประเมินผลในกิจกรรม/โครงการของชุมชน เป็นการสร้าง/ปลูกฝังจิตสำนึกในความเป็นเจ้าของกิจกรรม/โครงการ ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา (People Participation of Development) ได้รับความยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนาทุกภาคส่วนหรือในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน รวมพลังกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว กระบวนการมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาจิตสำนึกความเป็นชุมชน จนกระทั่งสร้าง

ความรัก ความหวงแหนชุมชนซึ่งอาจจะกลายเป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชุมชนท้องถิ่นในภาพรวมได้ในอนาคต (โกวิทย์ พวงงาม, 2553)

จากที่กล่าวมาข้างต้น “ชุมชน” ซึ่งเป็นองค์การ จะมีความสามารถในการจัดการตนเองเพื่อเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้นั้น จะต้องมีการนำเข้าที่มีศักยภาพ เพื่อเป็นต้นทุนให้กับชุมชน มีกระบวนการแปรสภาพของปัจจัยนำเข้าอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อให้ได้ปัจจัยนำออกที่มีคุณภาพตามความต้องการของชุมชน ซึ่งนั่นคือคำตอบของการเป็นชุมชนพึ่งตนเอง รวมทั้งต้องคอยตรวจสอบผลสะท้อนกลับเพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขหรือพัฒนาในทุกๆ ขั้นตอน โดยทั้งหมดนี้จะต้องมีความสามารถในการปรับตัวและดำเนินการ ได้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้สภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

จากประสบการณ์ลงพื้นที่ทำวิจัยระหว่างปี พ.ศ. 2556-2559 ของผู้วิจัยในหลายพื้นที่ของประเทศไทย พบว่าในแต่ละพื้นที่ที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนที่แตกต่างกัน ตามสภาพแวดล้อม อุดมการณ์ ความเชื่อ และลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ ดังนั้นจึงเกิดข้อสันนิษฐานที่ว่าชุมชนที่อยู่บริเวณใกล้กัน หรือในอำเภอเดียวกันซึ่งจะมีสภาพแวดล้อม อุดมการณ์ ความเชื่อ และลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน จะมีโอกาสประสบผลสำเร็จในการจัดการตนเองของชุมชนเพื่อนำไปสู่ชุมชนพึ่งตนเองได้ไม่ต่างกันมากนัก แต่จากการลงพื้นที่ศึกษาได้เกิดข้อค้นพบที่น่าสนใจว่า มีบางพื้นที่ที่ถึงแม้ชุมชนจะอยู่ในอำเภอเดียวกัน มีบริบทหลายอย่างคล้ายกัน กลับมีความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ 2 ชุมชนที่อยู่ในอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ได้แก่ (1) ชุมชนรางหวาย ซึ่งเป็นชุมชนที่เคยมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน ทั้งแบบที่มีการสนับสนุนจากภาครัฐ และการรวมกลุ่มกันเองของชาวบ้าน แต่ต้องพบกับปัญหาและอุปสรรคจนเป็นเหตุให้การดำเนินงานไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ จนต้องยุติการดำเนินงานลงในที่สุด จึงเหมาะสมที่จะเป็นตัวแทนในการศึกษาของชุมชนที่เคยผ่านกระบวนการพัฒนามาแล้ว แต่ยังไม่สามารถสร้างความต่อเนื่องในการพัฒนาและการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเพื่อการเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ (2) ชุมชนหนองสาหร่าย ซึ่งเป็นชุมชนที่ชาวบ้านมีการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมในลักษณะเดียวกันกับชุมชนรางหวาย โดยที่ปัจจุบันยังคงดำเนินงานอยู่และมีโครงการพัฒนาต่อ ยอดมากขึ้นเรื่อยๆ จึงเหมาะสมที่จะเป็นตัวแทนในการศึกษาของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการรวมกลุ่มเพื่อเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเปรียบเทียบชุมชนที่อยู่ในอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี 2 ชุมชน คือ ชุมชนรางหวาย ซึ่งเป็นชุมชนที่เคยมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมและโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน แต่ต้องพบกับปัญหาและอุปสรรคจนเป็นเหตุให้การดำเนินงานไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ และชุมชนหนองสาหร่าย ที่ชาวบ้านมีการรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมในลักษณะเดียวกัน โดยที่ปัจจุบันยังคงดำเนินงานอยู่และมีโครงการพัฒนาต่อ ยอดมากขึ้นเรื่อยๆ มาทำการศึกษา

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษามิติและองค์ประกอบของทุนชุมชนในชุมชนรางหวายและหนองสาหร่าย
2. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนรางหวายและหนองสาหร่าย
3. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้การพึ่งตนเองของสองชุมชนในพื้นที่อำเภอพนมทวน มีความแตกต่างกัน
4. เพื่อเสนอแนวทางการจัดการทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง

3. วิธีการศึกษา

ในการวิจัยครั้งนี้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลากหลายมิติโดยผ่านมุมมองของผู้ให้ข้อมูลตามบริบทที่ปรากฏเป็นการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นหลักในการวิเคราะห์โดยจะทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบมิติของทุนชุมชน รวมทั้งศึกษากระบวนการมีส่วนร่วม จนนำไปสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาในเชิงทฤษฎี ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานในด้านหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อในเชิงพลวัต (Dynamic Impact) ต่อการดำเนินงานและผลการดำเนินงานในอีกด้านหนึ่ง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ประยุกต์องค์ประกอบสำคัญของทฤษฎีระบบ (System Theory) (Charlesworth, 1968., White, 1958., and Robbins, 2013) ทั้ง 5 ส่วน ได้แก่ (1) ปัจจัยนำเข้า (2) กระบวนการแปรสภาพ (3) ปัจจัยนำออก (4) ผลสะท้อนกลับ และ (5) สภาพแวดล้อม เพื่อนำมากำหนดแนวทางการวิจัย

วิธีดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เมื่อจัดระเบียบข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เทคนิควิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive analysis) ควบคู่กับศาสตร์แห่งการตีความ (Hermeneutics) ในการวิเคราะห์ตีความทุกขบวนการ และเทคนิคการวิเคราะห์แบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

5. ผลการศึกษา

5.1 ชุมชนรางวัล

ชุมชนรางวัลมีทุนชุมชนอยู่ครบทุกด้านทั้งทุนการเงิน/ทุนที่สร้างขึ้น ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนธรรมชาติ แต่มีเพียงบางอย่างเท่านั้นที่โดดเด่นและมีศักยภาพมากพอที่จะสามารถนำมาพัฒนาต่อยอด จนนำไปสู่การจัดตั้งโครงการหรือกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จในบางหมู่บ้าน รวมถึงอดีตที่เคยจัดตั้งโครงการหรือกลุ่ม แต่ปัจจุบันได้ล้มเลิกไปแล้ว ได้แก่

1. กลุ่มสตรีทอผ้า

ปัญหาการรวมกลุ่มของสตรีตำบลรางวัลนั้น มีหลายสาเหตุที่เป็นปัจจัยในการล้มเลิกไปทั้งปัจจัยภายในของสมาชิกเอง ปัญหาผู้นำชุมชนที่ขาดความรู้และการสนับสนุน และปัญหาการเมืองที่ทำให้เกิดความคิดที่แตกแยก ล้วนแล้วแต่ทำให้กลุ่มไม่เข้มแข็ง จนทำให้ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมกลุ่มต่อไปได้

2. กลุ่มน้ำพริกแม่พะเยาว์

กลุ่มน้ำพริกแม่พะเยาว์นี้ มีผู้นำกลุ่มสตรีเป็นแม่พะเยาว์ และสมาชิกทุกคนคือผู้ตามอย่างเดียว ดังนั้นเมื่อเวลาเกิดปัญหาทั้งปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกกลุ่ม ก็ทำให้กลุ่มไม่เข้มแข็ง และไม่สามารถสานต่อกิจกรรมกลุ่มต่อไปได้

3. วัฒนธรรมของชาวไทยทรงดำ

ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ชาวบ้านใหม่ไทยดำ หมู่ที่ 22 มีประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อเป็นของตนเองที่สืบสานมายาวนาน ได้แก่ ภาษาในการพูดของท้องถิ่น คือ ภาษาไทยทรงดำหรือภาษาลาวโซ่ง ภายแ่ง ภายซุดไทยทรงดำ การนับถือบรรพบุรุษ และพิธีกรรมต่างๆ โดยมีปราชญ์ชาวบ้านผู้อนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ เช่น การจักสานไม้ไผ่ การทอผ้าไหมไทยทรงดำ

4. โครงการพัฒนาการส่งเสริมการออมของชุมชนรางวัล

เป็นโครงการจากคณะทีมงานวิจัย นำโดย ดร.นิ่มนวล วิเศษสรรพ คณบดี คณะบัญชี และผู้วิจัย (อาจารย์ฟ้าลั่น กระสังข์) จากวิทยาลัยนวัตกรรมการศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต ได้ลงพื้นที่ประชุมร่วมกันกับนายกเทศมนตรี ผู้บริหารสำนักงานเทศบาลตำบล และผู้แทนหมู่บ้าน เมื่อโครงการประสบผลสำเร็จจากหมู่บ้านนำร่อง ก็นำไปสู่การขยายผลในหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลรางวัลในเวลาต่อมา ปรากฏว่าการดำเนินโครงการไม่ประสบผลสำเร็จในการรวมกลุ่มออมทรัพย์ จึงทำให้ปัจจุบันมีเพียงหมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 22 ของตำบลรางวัลเท่านั้นที่สามารถรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้ สาเหตุเป็นเพราะชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นคิดว่าตนไม่ใช่ลาวโซ่ง ประเพณีต่างๆ ก็ไม่เหมือนกัน จึงไม่สามารถดำเนินโครงการทางการเงินได้เหมือนกับลาวโซ่งที่มีกิจกรรมทางการเงินที่เกี่ยวข้องและวัฒนธรรมที่เป็นจุดเด่น ทำให้การรวมกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านอื่นนั้นก็ค่อยๆ ลดบทบาทลงจนล้มเลิกไปในที่สุด

5. โครงการนำร่อง การจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมร่วมสมัยไทยทรงดำ

จากแผนแม่บทชุมชน โครงการส่งเสริมการออมในหัวข้อข้างต้น ชุมชนไทยทรงดำได้ข้อคิดและค้นพบขีดความสามารถของตน จึงเริ่มทำโครงการที่สามารถพึ่งตนเอง พึ่งกันเอง และจัดการกันเอง ที่สามารถเชื่อมโยงพรรณานในการทำโครงการนำร่อง การจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมร่วมสมัยไทยทรงดำขึ้น จะเห็นว่าชุมชนในหมู่ที่ 6 และ 12 ของตำบลรางวัลนั้น มีศักยภาพในการพึ่งตนเอง และสามารถพัฒนาชุมชนต่อยอดไปได้เองอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ในหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ตำบลเดียวกัน ไม่สามารถรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองได้ดังเช่น 2 หมู่นี้ ซึ่งเมื่อทำการวิเคราะห์แล้วพบว่า จุดแข็งของประวัติกการรวมกลุ่มด้านวัฒนธรรมของชาวไททรงดำ ที่มีประวัติกการรวมกลุ่มเป็นเผ่าพันธุ์มาอย่างยาวนานหลายร้อยปี แม้ในปัจจุบันยังสามารถอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่าไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จนเป็นอัตลักษณ์ร่วมสมัยของจังหวัดกาญจนบุรี ประกอบกับผู้นำชุมชน คือผู้ใหญ่หม่อง เล็งเห็นคุณค่าการนำอัตลักษณ์ดังกล่าวมาเป็นทุนของชุมชนด้านศูนย์เรียนรู้เชิงวัฒนธรรมไทยทรงดำ ผู้นำใส่ใจการทำงานของชุมชน และมีอุดมการณ์ให้คนมารวมกันเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ผลจากการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน ส่งผลให้เกิดกลุ่มวิสาหกิจหัตถกรรมร่วมสมัยไทยทรงดำ หมู่ที่ 22 ตำบลรางวัล ที่มีวัตถุประสงค์หลักให้กลุ่มเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันมากกว่าเป็นกลุ่มที่สนใจผลิตเพื่อการค้า จึงกล่าวได้ว่า กลุ่มวิสาหกิจหัตถกรรมร่วมสมัยไทยทรงดำ เป็นการประกอบการสังคม (SE: Social Enterprise) อีกกลุ่มหนึ่งของประเทศไทย

6. รางวัลเทศบาลดีเด่นหลายปีซ้อน

เป็นที่น่าแปลกใจว่า รางวัลเทศบาลดีเด่นที่ได้รับหลายปีซ้อนนั้น มีทิศทางตรงข้ามกับการพัฒนาในการรวมกลุ่มของคนในชุมชนอย่างสิ้นเชิง โดยจากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเทศบาลตำบลรางวัลนั้นจัดโครงการที่นำสนใจอยู่หลายโครงการ ล้วนแล้วแต่เป็นโครงการที่เล็งเห็นถึงความสุขของประชาชน รวมทั้งข้อมูลจากผู้วิจัยได้จากการสอบถามชาวบ้าน สรุปได้ความว่า เทศบาลนั้นมีการจัดอบรมให้ความรู้กับชาวบ้านอยู่บ่อยๆ โดยเฉพาะการให้ความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ทั้งจากเทศบาลมาให้ความรู้เอง และเทศบาลติดต่อผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้ทั้งจากภาครัฐและเอกชน แต่เมื่อชาวบ้านเข้าร่วมโครงการแล้ว ชักพิกก็แยกย้ายกันไปทำมาหากินกันเอง ไม่เกิดการรวมกลุ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เหตุผลเพราะไม่มีคนคอยประสานงาน และชาวบ้านเองก็ไม่มีเวลาสานต่ออาชีพดังกล่าว ดังนั้นเมื่องบประมาณสนับสนุนหมดลง เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องได้ให้ความรู้จนจบโครงการแล้ว ชาวบ้านก็ไม่มีตัวแทนในการสานต่อ โครงการที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งก็ค่อยๆ ลดบทบาทลง จนหายไปในที่สุดอยู่ทุกๆ ครั้ง

จะเห็นว่าในชุมชนรางวัล หุ่นชุมชนมีความสัมพันธ์กับกระบวนการมีส่วนร่วมผู้การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง โดยชุมชนนี้มีหุ่นชุมชนครบทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านทุนทางสังคม เนื่องจากมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทยทรงดำ แต่ยังคงขาดกระบวนการมีส่วนร่วม ทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัด ที่เป็นเช่นนี้ เมื่อวิเคราะห์สาเหตุพบว่าส่วนหนึ่งเป็นเพราะผู้นำชุมชน ที่ไม่สามารถพาชาวบ้านเข้าสู่กระบวนการกลุ่มได้ เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมจะทำให้เกิดกระบวนการกลุ่มที่เกิดพลังอำนาจการต่อรองกับสังคมภายนอก

5.2 ชุมชนหนองสาหร่าย

ชุมชนหนองสาหร่ายมีหุ่นชุมชนอยู่ครบทุกด้านทั้งทุนการเงิน/ทุนที่สร้างขึ้น ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนธรรมชาติ และด้วยเหตุนี้เองชุมชนหนองสาหร่ายจึงมีศักยภาพมากพอที่จะสามารถนำมาพัฒนาต่อยอด จนนำไปสู่การจัดตั้งโครงการหรือกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จในทุกหมู่บ้าน ได้แก่

1. ทุนเดิมที่มี และการต่อยอด

จากภูมิรัฐเดิมที่มีมาในการทำนาไร่ของคนที่นี่ ผู้คนโดยส่วนใหญ่มีสัมมาอาชีพในทางเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และแน่นอนว่าความเชี่ยวชาญในอาชีพทำนาก็ต้องไม่เป็นสองรองใคร รายได้หลักของครอบครัวและชุมชน ก็คือการประกอบอาชีพทำนาและต้นทุนอาชีพที่ตกทอดกันมาในนี้เอง ทำให้การทำนาของที่นี่มีความโดดเด่นมาก ตั้งแต่วิธีคิดเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดีที่สุด การยกระดับในการทำนา โดยแนวคิดที่ว่านาดีต้องมีน้ำ การดูแลรักษาต้นข้าว การทำนาคด้วยวิธีสำรวจหรือ IPM ชาวนาที่ดีต้องเดินสำรวจในแปลงนา ตลอดจนการเก็บเกี่ยวผลผลิต

2. ก้าวข้างในการจัดการตนเองของชุมชน

“แผนแม่บทชุมชนตำบลหนองสาหร่าย” เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2545 โดยได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ให้การสนับสนุน เช่น กรมพัฒนาชุมชน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) มหาวิทยาลัยราชภัฏ และอื่นๆ มาร่วมกันวางแผนงาน เก็บข้อมูลชุมชน วิเคราะห์ปัญหา และกำหนดเป้าหมายในการพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น เพื่อ “สร้างชุมชนที่มีความสุข สุขภาพดี ลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้”

3. ภูมิมูลฐานและความยั่งยืน

เมื่อแผนแม่บทชุมชน ได้ก่อร่างสร้างตัว และค่อยๆ เห็นผลของการร่วมคิดร่วมทำมาระยะหนึ่ง ก้าวต่อไปจึงเกิดแนวคิดของการสร้างผลิตภัณฑ์ขึ้น เพื่อเป็นการแก้ปัญหาความยากจน โดยอยู่ภายใต้แนวคิด “การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้” และไม่ได้คิดทำอยู่แค่เพียงในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งเพื่อเป็นที่ตั้งของศูนย์เรียนรู้เท่านั้น แต่มีการขยายครอบคลุม เชื่อมโยงกับหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลโดยการรวมกลุ่มในชุมชนและสร้างผลิตภัณฑ์ของตนเองตามประชาคมดิของหมู่บ้านนั้นๆ เพื่อช่วยเหลือกันและกัน ซึ่งในตำบลหนองสาหร่าย นั้น ประกอบด้วย ทั้งหมด 9 หมู่บ้าน ผลิตภัณฑ์จากตำบลใช้ชื่อผลิตภัณฑ์ “สาหร่ายทอง” ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านสระลุมพุก - โรงงานผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด

หมู่ที่ 2 บ้านโคกยาว - มีโรงงานน้ำดื่มตราสาหร่ายทอง

หมู่ที่ 3 บ้านหนองปรึก - มีธนาคารขยะ

หมู่ที่ 4 บ้านหนองขุย - สถาบันการเงินและธนาคารความดี

หมู่ที่ 5 บ้านปลักเขว้า - น้ำยาอเนกประสงค์

หมู่ที่ 6 บ้านหนองทราย - ศูนย์การเรียนรู้โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

เศรษฐกิจพอเพียง

หมู่ที่ 7 บ้านหนองแห่น – น้ำหมักชีวภาพ

หมู่ที่ 8 บ้านใหม่พัฒนา - ผลิตภัณฑ์กล้วยอบเนยและเบเกอรี่

หมู่ที่ 9 บ้านหนองสาหร่าย - ไม้กวาดทางมะพร้าว

4. ธนาคารความดี

งานของธนาคารความดี ต้องมีการประชุมร่วมกันทั้งคณะกรรมการและที่ปรึกษา ทำให้ทุกคนเรียนรู้การดำเนินงานร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของธนาคารความดี หรือเกี่ยวกับปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อหาทางออกร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์ของธนาคารความดี คือ (1) เพื่อสร้างความสุขให้เกิดขึ้นในชุมชน (2) เพื่อให้คนดีในชุมชนเข้าถึงแหล่งทุนได้ (3) เพื่อเป็นศูนย์ข้อมูลที่รวบรวมเอกสารและความดีของบุคคล และกลุ่มองค์กรเครือข่ายชุมชน ในระดับตำบลอย่างเป็นกระบวนการ และสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมการส่งเสริมการสร้างเสริมความดีชุมชน โดยการเข้าถึงแหล่งทุนเพื่อกู้ยืมจะต้องมีการประเมินโดยตัวชี้วัดความดีของคนในชุมชน 22 ข้อ โดยกำหนดกติกาว่าต้องผ่านเกณฑ์ขั้นต่ำอย่างน้อย 11 ข้อ จะมีสิทธิกู้เงินจากธนาคาร โดยไม่ต้องมีผู้ค้ำประกัน และหากมีคะแนนความดีสูงก็จะได้รับอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำกว่า ดอกเบี้ยต่ำกว่า และสามารถขยายระยะเวลาในการชำระเงินได้มากกว่า ผลการดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรมในชุมชน พบว่าเกิดมิตินความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ มิตินความมั่นคงของชุมชนและสังคม มิตินการจัดการกายภาพและสิ่งแวดล้อมในชุมชน และมิตินการบริหารจัดการและปรับปรุงกลไกการพัฒนา

จะเห็นว่าในชุมชนหนองสาหร่ายมีการจัดการทุนของชุมชนในหลายๆ มิติ โดยมีการจัดตั้งกลุ่มที่สำคัญเพื่อการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมที่แท้จริง เรียกว่า สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสาหร่าย เรียกสั้น ๆ ว่า “สภา 79” มีแผนการพัฒนาชุมชนภายใต้เป้าหมายความดี 9 อย่างที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้น ได้แก่ ผู้นำดี/ผู้ตามดี สุขภาพดี อาชีพดี กลุ่มองค์กรดี ครอบครัวดี เรียนรู้ดี สวัสดิการดี สามัคคีดี และมีสิ่งจะดี ดังนั้น ชุมชนหนองสาหร่ายจึงเป็นชุมชนที่มีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจริงๆ จะเห็นได้ชัดจากการทำแผนชุมชน พบว่าผู้นำและชาวบ้านนั้นมีบทบาทในทุกๆ ขั้นตอน ตั้งแต่ (1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน (3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และ (5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนาชุมชน อีกทั้งปัจจุบัน ชาวบ้านหนองสาหร่ายนับว่าเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านเทคโนโลยี (2) ด้านเศรษฐกิจ (3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (4) ด้านจิตใจ และ (5) ด้านสังคม ซึ่งข้อสังเกตอย่างหนึ่งที่ได้จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัยคือ ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกครั้งจะต้องมีการกล่าวถึงผู้นำชุมชนเสมอ เพราะสำหรับชุมชนแห่งนี้ผู้นำชุมชนนับว่าเป็นผู้ที่มามีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนให้ประสบผลสำเร็จได้อย่างต่อเนื่อง

6. สรุปผลการวิจัย

6.1 มิติและองค์ประกอบของทุนชุมชนในชุมชนรางหวายและหนองสาหร่าย

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยรวบรวมมา สามารถสรุปให้เห็นว่าประเด็นที่ทั้งสองชุมชนมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนได้แก่

1) การออม การมีหนี้ การกู้ยืม ในประเด็น ทุนการเงิน ซึ่งในชุมชนรางหวายนั้นไม่มีกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็ง จึงทำให้สัดส่วนของเงินออมต่อรายได้ต่ำ สัดส่วนของหนี้สินรวมต่อรายได้สูง แต่ในชุมชนหนอง

สำหรับมีกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็งในชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีการออมเงินไว้เป็นทุนในการประกอบอาชีพและดำรงชีวิต จึงทำให้มีสัดส่วนของเงินออมต่อรายได้สูง สัดส่วนของหนี้สินรวมต่อรายได้ต่ำ

2) ผลผลิตในชุมชน ในประเด็น ทุนการเงิน ชาวบ้านในชุมชนรายหวายจะขายผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรให้กับพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อถึงที่ โดยไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อแปรรูปผลิตภัณฑ์ รวมทั้งไม่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อจัดหาตลาดในการระบายผลผลิตด้วย แต่ในชุมชนหนองสาหร่ายมีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ในทุกหมู่บ้าน

3) คุณลักษณะของผู้นำ ในประเด็น ทุนมนุษย์ ซึ่งในชุมชนรายหวายนั้น ยังขาดผู้นำที่มีลักษณะที่ดีเหมาะสมกับการเข้าร่วมโครงการต่างๆเพื่อพัฒนาชุมชน แต่ในชุมชนหนองสาหร่ายนั้นมีผู้นำที่มีลักษณะดีในทุกๆตำแหน่งขององค์กร

4) กลุ่มและองค์กรในชุมชน ในประเด็น ทุนทางสังคม โดยในชุมชนรายหวายมีเฉพาะกลุ่มจัดตั้งที่สนับสนุนโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยที่ไม่มีกลุ่มที่จัดตั้งโดยผู้นำชุมชนและจัดการโดยชาวบ้านเอง ซึ่งก่อนหน้านี้เคยมีโครงการและให้ความรู้ในการจัดตั้งกลุ่มอยู่หลายครั้งจากองค์กรภายนอก แต่ชาวบ้านก็ไม่สามารถดำเนินการต่อเองได้ และได้ล้มเลิกไปในที่สุด แต่ชุมชนหนองสาหร่าย มีการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง จนนับว่าเป็นชุมชนต้นแบบที่มีผู้มาศึกษาดูงานจำนวนมาก เนื่องจากผู้นำชุมชนมีการมาประชุมวางแผนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม มีการติดต่อผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกมาให้ความรู้ นำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มอาชีพในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านที่ไม่เหมือนกันแต่พึ่งพากันได้และมีความเกี่ยวข้องกัน

จะเห็นว่าหัวข้อที่ยกมาข้างต้นนั้นล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กันทั้งสิ้น กล่าวคือ ลักษณะของผู้นำ (ทุนชุมชน) ย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรในชุมชน (กระบวนการมีส่วนร่วม) เพื่อจัดการกับผลผลิตในชุมชนให้ชาวบ้านมีรายได้ที่ดีขึ้น นำไปสู่การปลดหนี้ ลดภาระกู้ยืม และเกิดการออมมากขึ้น (การพึ่งตนเองได้ด้านเศรษฐกิจ)

6.2 ความสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเองของชุมชนรายหวายและหนองสาหร่าย

การจัดการทุนชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนรายหวายและหนองสาหร่ายนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับความแตกต่างและผลลัพธ์ที่ได้แล้วนั้น เกิดข้อค้นพบในการพัฒนาชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างทุนชุมชนกับการมีส่วนร่วม ได้แก่

1) การใช้ทุนที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก เพราะการพัฒนาที่ดีนั้น ต้องยึดหลักการพึ่งตนเองให้มากที่สุด ชุมชนควรค้นหาศักยภาพที่มี

2) หลักการแบ่งความรับผิดชอบให้แก่ชุมชนกลุ่ม โชน คุ้มละแวก ใช้หลักการกระจายอำนาจแบบการสร้างกลุ่มในการดูแลชุมชน

3) กระบวนการกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง เพราะกลุ่มจะมีบทบาทในการทำกิจกรรมตามเป้าหมายวัตถุประสงค์

4) การตรวจสอบโดยเครือข่ายกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เพราะต้องยึดหลักความโปร่งใสที่สามารถตรวจสอบได้

5) การถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้กิจกรรมชุมชนได้รับการพัฒนาทั้งผู้ดำเนินการ สมาชิก รูปแบบ กระบวนการ และวิธีการ

- 6) กระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง เพราะกระบวนการทำงานกับชุมชนนั้นมีความเป็นพลวัตสูง
- 7) กระบวนการปรับแนวคิดชุมชน ด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับระบบคุณค่ามากกว่ามูลค่า
- 8) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเริ่มจากการเปิดใจกว้างที่จะรับฟังและรับคนรุ่นใหม่ที่มี

จิตอาสา

9) การพึ่งตนเองของชุมชน เป็นเป้าหมายใหญ่ที่ชุมชนต้องการให้คนในชุมชนได้เกิดความคิดที่จะ “พึ่งตนเอง” ซึ่งจะนำมาสู่ความยั่งยืนในอนาคต

จะเห็นได้ว่าทุนชุมชนของทั้งสองชุมชนนั้นถือได้ว่ามีศักยภาพในด้านที่แตกต่างกัน แต่ผลลัพธ์ของความสำเร็จต่างกัน ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าการมีทุนชุมชนที่ดีเพียงอย่างเดียวไม่สามารถบอกได้ว่าจะเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ สิ่งที่เป็นตัวประสานให้ทุนชุมชนทุกองค์ประกอบได้แสดงศักยภาพออกมาสู่การเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ก็คือกระบวนการมีส่วนร่วมนั่นเอง

6.3 ปัจจัยที่ทำให้การพึ่งตนเองของสองชุมชนในพื้นที่อำเภอพนมทวน มีความแตกต่างกัน

เมื่อนำข้อมูลที่ได้มาพิจารณาจุดที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดของทั้งสองชุมชน จากความสัมพันธ์ของทุนชุมชน และกระบวนการมีส่วนร่วม นั่นคือ “ผู้นำ” กล่าวคือ ลักษณะของผู้นำ (ทุนชุมชน) ย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มและจัดตั้งองค์กรในชุมชน (กระบวนการมีส่วนร่วม) เพื่อจัดการกับผลผลิตในชุมชนให้ชาวบ้านมีรายได้ที่ดีขึ้น นำไปสู่การปลดหนี้ ลดภาระกู้ยืม และเกิดการออมมากขึ้น (การพึ่งตนเองได้ด้านเศรษฐกิจ) โดยพบว่า ผู้นำชุมชนตำบลหนองสาหร่ายมีคุณลักษณะและคุณสมบัติที่เด่นชัดสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากคุณแรม เชิงกา (2556) ดังต่อไปนี้ (1) คิดต่างและคิดนอกกรอบ (2) กล้าได้กล้าเสีย (3) เป็นนักบริหารจัดการ และมีการแก้ไขปัญหาอย่างบูรณาการ (4) สร้างศรัทธาให้ชุมชน (5) มีความคิดสร้างสรรค์ (6) มีวิสัยทัศน์ (7) รู้จักวิเคราะห์ สรรหาและคัดเลือกคน (8) การรักษาคำพูด (9) มีจิตอาสา (10) สำเนียงรักบ้านเกิด (11) มีอุดมการณ์ (12) ครอบคลุมพร้อม (13) ตรงไปตรงมา (14) ประสานงานเก่ง (15) ตรงต่อเวลา (16) มนุษย์สัมพันธ์ดี (17) เป็นที่พึ่งได้ยามทุกข์ (18) มีความมุ่งมั่นในการทำงาน (19) ยินดีร่วมมือกันในการแก้ปัญหาส่วนรวม (20) ยอมรับฟังข้อบกพร่องของตนเอง (21) นำวิชาการแผนใหม่มาใช้ (22) รู้จักแหล่งขอความช่วยเหลือ และ (23) มีคุณธรรมจริยธรรม

นอกจากผู้นำแล้ว ปัจจัยที่ทำให้การพึ่งตนเองของสองชุมชนในพื้นที่อำเภอพนมทวน มีความแตกต่างกันก็คือ สมาชิกกลุ่ม ซึ่งพบว่า ลักษณะของสมาชิกกลุ่มที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้นั้น จะต้อง

1) มีอาชีพที่มั่นคง สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างไม่รู้สึกรัดคอ เพราะหากว่าสมาชิกในชุมชนยังคงมีอาชีพที่ไม่มั่นคง ส่งผลให้มีรายได้น้อย ไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในครอบครัว อย่างเช่นในชุมชนรางหวาย การดำเนินงานเรื่องอื่นๆ ในชุมชนก็จะเป็นการยากทำให้เกิดอุปสรรคในการจัดการตนเองของชุมชน ดังนั้นจึงต้องมีกระบวนการที่จะสร้างให้เกิดความมั่นคงในอาชีพ โดยการรวมกลุ่มด้านอาชีพเพื่อสร้างความมั่นคง

2) เป็นผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น ซึ่งควรเป็นการเข้าร่วมตามความสมัครใจและใช้เวลาว่างจากการประกอบอาชีพหลักของตน โดยเริ่มจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะสมาชิกหนึ่งของชุมชนจนค่อยๆ พัฒนาไปสู่ผู้มีตำแหน่งทางสังคมของชุมชน เช่น เป็นกรรมการ เป็นประชาสัมพันธ์เป็นเลขานุการ เป็นรองประธาน เป็นประธาน ซึ่งล้วนเป็นตำแหน่งที่ไม่มีค่าตอบแทนแต่เป็นการสร้างกระบวนการจัดการตนเองของชุมชนท้องถิ่น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน อย่างเช่น “สภา 79” ในชุมชนหนองสาหร่าย

จากที่กล่าวไปข้างต้นทั้งผู้นำ และสมาชิกกลุ่ม ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการพึ่งตนเองของสองชุมชนในลักษณะที่ต่างกัน ซึ่งทั้งสองส่วนจะมีการทำงานร่วมกันผ่านองค์กรที่เรียกว่า สภาผู้นำชุมชน โดยพบว่าสภาผู้นำชุมชนจะมีคุณลักษณะ ดังนี้คือ มีการเปิดพื้นที่ให้กับคน กลุ่มคน/ องค์กรชุมชน ที่มีอยู่ในชุมชน ได้แสดงความคิดเห็น มีกิจกรรมหรือกระบวนการหลักเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน และมีเวทีการเรียนรู้โดยมีศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน

6.4 แนวทางการจัดการทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากผลการวิจัยแล้วพบว่า แนวทางการจัดการทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเองนั้น จะประกอบไปด้วย

กระบวนการจัดการภายในชุมชน ได้แก่

1) กระบวนการกลุ่ม เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน
2) กระบวนการมีส่วนร่วม เช่น โครงสร้างการบริหารของธนาคารความดีชุมชนตำบลหนองสาหร่ายสะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งงานตามตำแหน่งหน้าที่แต่สมาชิกทุกคนสามารถช่วยกันทำงานได้ ทำให้เกิดการเรียนรู้การดำเนินงานร่วมกัน และการบริหารงานยังคงยึดมั่นให้สมาชิกมีส่วนร่วมกับธนาคารความดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำความดี ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนหนองสาหร่ายยินดีและเต็มใจร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

3) กระบวนการสร้างผู้นำ ผู้นำถือเป็นแบบอย่างด้านความดีให้กับสมาชิก เช่น ในชุมชนหนองสาหร่าย ผู้นำต้องเขียนใบลาออกไว้ล่วงหน้า แต่ไม่จำเป็นต้องลงวันที่

4) กระบวนการสร้างการสื่อสารและเปิดเผยข้อมูลในชุมชน เช่น คนในชุมชนหนองสาหร่ายสามารถติดตามความก้าวหน้าการดำเนินงานของธนาคารความดีผ่านการประชุมประชาคมหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงการทำงานและข้อมูลข่าวสาร

กระบวนการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

ตัวอย่างจากชาวบ้านหนองสาหร่ายไม่ได้เรียนรู้ภายในชุมชนเพียงอย่างเดียว แต่ยังเรียนรู้จากชุมชนอื่นๆ ที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนา โดยเริ่มต้นศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการวางแผนพัฒนา โดยใช้ข้อมูลจากกระบวนการทำแผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือ ดังนั้น ชาวบ้านจึงนำองค์ความรู้ที่ได้มาปรับใช้ในชุมชนและจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งส่งผลให้มีโครงการพัฒนาในหลายด้าน ก่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

การพัฒนาของชุมชนที่เกิดขึ้น ได้สะท้อนให้เห็นการนำทุนความดีมาใช้ในการดำเนินงาน แก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ ดังนี้

1) คุณธรรมระดับบุคคล ประกอบด้วย ความซื่อสัตย์ การแบ่งปัน เอื้ออาทร และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

2) คุณธรรมระดับกลุ่ม ประกอบด้วย การมีส่วนร่วม และความโปร่งใส

3) คุณธรรมระดับชุมชน ประกอบด้วยจิตสำนึก การจัดการตนเอง และกระบวนการต่อเนื่อง

7. อภิปรายผลการวิจัย

ความสำเร็จของชุมชนหนองสาหร่ายในการพึ่งตนเองที่ทำให้แตกต่างจากชุมชนรังหวายนั้น ประกอบไปด้วยหลายปัจจัย แต่มีสิ่งหนึ่งที่น่าสนใจของชุมชนนี้ก็คือ แนวคิดการใช้ทุนความดีในการขับเคลื่อนงานของชุมชน ซึ่งกระบวนการใช้ทุนความดีเพื่อดำเนินงานพัฒนาและแก้ไขปัญหาในชุมชนหนองสาหร่าย ประกอบด้วย กระบวนการจัดการภายในชุมชน และกระบวนการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งตรงกับแนวทางการจัดการทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดความสำเร็จขึ้นในชุมชนหนองสาหร่าย ในทางกลับกัน เมื่อวิเคราะห์ถึงความล้มเหลวในการรวมตัวกันของชุมชนรังหวาย พบว่า ทุนมนุษย์มีส่วนสำคัญมากที่สุดปัจจัยหนึ่ง ทั้งภาวะผู้นำที่ดำเนินชีวิตแบบปกติไปเรื่อยๆ ในแต่ละวัน ทำงานเท่าที่ ได้รับมอบหมายตามหน้าที่ โดยไม่คิดโครงการอื่นใดเพื่อพัฒนาชุมชน และรวมถึงสมาชิกในชุมชนที่มีความคิดว่า “ว่าไงว่าตามกัน” ไม่คิดที่จะรวมกลุ่มกัน หรือแม้กระทั่งเมื่อรวมกลุ่มกันแล้วต้องประคับประคองให้สำเร็จด้วย

เมื่อพิจารณาถึงทุนชุมชนของทั้งสองชุมชน ตามแนวคิดของซูมาลี สันติพลวุฒิ และคนอื่นๆ (2550) พบว่า ทุนชุมชน ซึ่งประกอบด้วย (1) ทุนการเงิน (2) ทุนมนุษย์ (3) ทุนทางสังคม และ (4) ทุนธรรมชาติ ของทั้งสองชุมชนมีทั้งส่วนที่เหมือนกัน และส่วนที่แตกต่างกัน โดยทุนชุมชนที่โดดเด่นของชุมชนรังหวายคือวัฒนธรรมของชาวไทยทรงดำ ที่สามารถนำไปพัฒนาต่อยอดได้ ส่วนทุนชุมชนที่โดดเด่นของชุมชนหนองสาหร่ายคือ ผู้นำ ดังนั้น ชุมชนแห่งนี้ จึงขับเคลื่อนไปได้ด้วยการมีผู้นำที่มีความคิดและลงมือปฏิบัติจริง

หากพิจารณาถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของทั้งสองชุมชน ตามแนวคิดของโกวิทย์ พวงงาม (2553) ซึ่งประกอบด้วย (1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน (2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน (3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และ (5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล ในส่วนของชุมชนรังหวายกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากการรวมกลุ่มที่ไม่สำเร็จอยู่หลายครั้ง แต่ในชุมชนหนองสาหร่าย ถือว่ากระบวนการมีส่วนร่วมนั้นประสบความสำเร็จอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเห็นได้ชัดจากการทำแผนแม่บทชุมชน โดยในการดำเนินงานของผู้นำชุมชนตำบลหนองสาหร่ายนั้น เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เริ่มตั้งแต่การกำหนดปัญหาร่วมกัน เริ่มตั้งแต่การประชุมทุกหมู่บ้านสามารถร่วมรับฟังปัญหา ของแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งแต่ละหมู่บ้านจะจัดประชุมไม่ตรงกัน เพื่อให้แต่ละหมู่บ้านสามารถร่วมรับฟัง ปัญหาของหมู่บ้านอื่นได้อีกทั้งผู้นำชุมชนของทุกหมู่บ้านจะได้ร่วมประชุมได้อย่างพร้อมเพรียงกัน นอกจากการประชุมย่อยในแต่ละหมู่บ้านแล้วชุมชนยังได้จัดการประชุมใหญ่เป็นประจำเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อรับฟังปัญหาของคนในชุมชน และร่วมกันวางแผนแก้ไขปัญหา นำเสนอความต้องการของคนใน ชุมชนตลอดจนเสนอแนวคิดใหม่ๆ รวมถึงถ้าผู้นำมีโครงการอะไรใหม่ๆ ก็จะนำเสนอในที่ประชุม เพื่อให้ชุมชนในพื้นที่ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันวางกรอบแนวทางที่จะดำเนินงานพัฒนาชุมชนต่อไป และเมื่อพิจารณาถึงการพึ่งตนเองได้ของทั้งสองชุมชน ตามแนวคิดของ สัจญา สัจญาวิวัฒน์ (2531) พบว่า ชุมชนหนองสาหร่ายสามารถพึ่งตนเองได้ทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านเทคโนโลยี (2) ด้านเศรษฐกิจ (3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (4) ด้านจิตใจ และ (5) ด้านสังคม ซึ่งชุมชนรังหวายก็สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่งในทุกด้าน แต่ด้านที่เป็นปัญหาและส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาชุมชนมากที่สุดคือ ด้านเศรษฐกิจ

เอกสารอ้างอิง

- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.
- พะยอม วงศ์สารศรี. (2534). *องค์การและการจัดการ*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: พิมพ์สุภา.
- แรม เชียงกา. (2556). *การศึกษบทบาทผู้นำชุมชนในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน*.
(Unpublished Master's independent study), วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม. กรุงเทพมหานคร.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2531). *ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวทางใช้เบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2550). *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมาลี สันติพลวุฒิ และคนอื่นๆ. (2550). *โครงการการจัดทำระบบฐานข้อมูลและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อ
พัฒนายุทธศาสตร์การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ.
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2557). *รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- James C. Charlesworth. (1968). *Theory and practice of public administration: scope, objectives, and method*.
Pennsylvania: The American Academy of Political and Social Science:
- Leonard D. White. (1958). *Introduction to the study of public administration*. 4th Printing. New York:
The Macmillan Company.
- Stephen P. Robbins., and Timothy A. Judge. (2013). *Organization behavior*. (15th Printing). Harlow:
Pearson Education Limited.